

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Eleştirel Düşünme Becerisinin Yeri^a

Aslı Avcı Akçalı^{b,c}, ^dÖzgür Baş

Özet

Bu çalışmanın temel amacı eleştirel düşünme becerisinin ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında ne düzeyde yer aldığını tespit etmektir. Bu yolla ders kitaplarının niteliğinin iyileştirilmesine yönelik çıkarımlar yapılarak öneriler sunulabilmesi hedeflenmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırma verileri araştırmacının geliştirmiş olduğu doküman inceleme formu kullanarak toplanmış, betimsel analiz yöntemine dayalı olarak analiz edilmiştir. Araştırmanın çalışma materyalini 2021-2022 eğitim öğretim yılında kullanılmakta olan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 5., 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Kitapların üniteler içi etkinlikler ile ölçme-değerlendirme bölümleri ayrı olarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ders kitaplarının eleştirel düşünme becerisine dair içeriği hem sınıf seviyesine göre hem de ünite içi etkinlikler ve ölçme-değerlendirme bölümleri arasında farklılık göstermektedir. Eleştirel düşünme etkinliklerinin öğrenme alanlarına göre dağılımı açısından da önemli oransal farklılıkların bulunduğu görülmüştür. Ayrıca ünite içi ve ölçme-değerlendirme bölümlerinde eleştirel düşünme alt becerilerinin desteklenme oranlarında dengesizlikler görülmüş, bazı alt becerilerle ilgili hiçbir içeriğin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilgiler
Üst Düzey Düşünme
Eleştirel düşünme
Ders Kitapları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.02.2023
Yayın Tarihi: 28.09.2023
Doi: 10.18026/cbayarsos.1249800

The Place of Critical Thinking Skill in Social Studies Textbooks

Abstract

The main purpose of this study is to determine the level of critical thinking skills in social studies textbooks. In this way, it is aimed to present suggestions by making inferences for the improvement of the quality of the textbooks. The case study design, one of the qualitative research designs, was used in the research. The data were collected using the document review form prepared by the researcher and the descriptive analysis method was used to analyze the data. The study material of the research consists of the 5th, 6th and 7th-grade social studies textbooks used in the 2021-2022 academic year which were prepared by the Ministry of National Education. Activities within the units and assessment-evaluation sections of the examined textbooks were examined separately. According to the results of the research, the content of the textbooks on critical thinking skills differs both according to the grade level and between the unit activities and assessment-evaluation sections. It has been observed that there are significant proportional differences in terms of the distribution of critical thinking activities according to themes. In addition, imbalances were detected in the distribution of the content for critical thinking sub-skills in the textbooks.

Keywords

Social Studies
Higher-order Thinking
Critical Thinking
Textbooks

About Article

Received: 10.02.2023
Published: 28.09.2023
Doi: 10.18026/cbayarsos.1249800

^a Bu makale 1. yazar danışmanlığında, 2. yazar tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesinde, aynı başlıkla tamamlanan yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

^b İletişim Yazarı: asli.avci@deu.edu.tr

^c Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7628-3180

^d Bilim Uzmanı, Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0002-5725-4947

Giriş

Düşünme eylemi insanın dünya üzerindeki faaliyetlerinde ve doğa ile olan mücadelesinde onu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. TDK'ye göre düşünme muhakeme etmek, bir sonuca varabilmek maksadıyla bilgileri incelemek, mukayese etmek ve aradaki ilgilerden faydalanarak düşünce ortaya koymak, zihinsel yetiler oluşturmak anlamlarına gelmektedir. Cole ve Scribner'a (1974) göre ise düşünme kavramı, gözlemlerin, tecrübelerin, sezgilerin, akıl yürütmenin yanında ve diğer yollarla elde edilen bilginin harmanlanıp şekillendirilmesinin disipline edilmiş şeklidir (Akt. Özden, 2014, s. 139)

Homo Sapiens'den itibaren düşünme becerilerini kullandığı bilinen insan (Kaya, 2015) yaşamsal faaliyetlerini devam ettirirken düşünce gücünü kullanması sonucunda medeniyetin ilerlemesini ve gelişmesini sağlamıştır. Günümüzde ise bireylerin kendi toplumlarının ve karmaşıklaşan dünyanın bir parçası olarak yaşamlarını verimli biçimde sürdürmeleri, demokratik ve sosyal yaşama katılımları çeşitli düşünme becerileriyle donanmış olmalarını gerektirmektedir.

Aldağ (2005) düşünme becerilerini makro ve mikro düşünme becerileri şeklinde ele almıştır. Mikro düşünme becerilerinin kullanılmasıyla makro düşünme becerileri ortaya çıkmaktadır. Aldağ makro düşünme becerilerinin üst düzey düşünme süreçlerinde ortaya çıktığını, bu becerilerin, karar verme, eleştirel ve yaratıcı düşünme, problem çözme olduğunu vurgulamıştır. Var olan bilgiyi hatırlama, yeri geldiğinde kullanma, içeriğin özünü anlama düşünme becerileridir fakat üst düzey düşünme becerileri bunlardan daha karmaşık bir süreci işaret etmektedir (Gültekin, 2013).

Üst düzey düşünme becerilerinin bazı araştırmacılar tarafından Bloom'un bilişsel alan taksonomisi üzerinden ele alındığı görülmekle birlikte, üzerinde kesin anlaşmaya varılmış bir sınıflamaya rastlamak güçtür. Genel olarak benzer birtakım beceriler, üst düzey düşünme becerileri içerisinde kabul edilse de farklı açılardan ele alınan sınıflamalar da görmek mümkündür. Bloom Taksonomisi'ne göre yapılmış olan sınıflandırmalar genellikle analiz ve üstü basamakların üst düzey düşünme becerileri olduğunu belirtirken, diğer sınıflandırmalarda çoğunlukla eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, yansıtıcı düşünme, problem çözme ile karar verme bu beceriler arasında gösterilmektedir.

Bireylerin sahip olması beklenen üst düzey düşünme becerilerini ortaya koyan araştırmalar farklı becerileri işaret etmekle birlikte birçok araştırmacı eleştirel düşünmeyi üst düzey düşünme becerileri arasında göstermektedir (Aldağ, 2005; Aydın ve Yılmaz, 2010; Gültekin, 2013; Güven ve Kürüm, 2006; Söylemez, 2018). Eleştirel düşünme becerisi soru ve problemleri belirleyerek formüle edebilme, bilgi toplayıp değerlendirme, belirli kriterlerle sonuçları test etme, varsayımları ve sonuçları değerlendirme ile mantıksal hatalara düşmeden ve manipülasyon yapmadan etkili iletişim kurma becerilerini kapsayan bir beceridir (Dawson, 2008). Eleştirel düşünme, argümanları ve hakikat iddialarını etkili bir şekilde tanımlamak, analiz etmek ve değerlendirmek için gereken çok çeşitli bilişsel becerileri ve entelektüel eğilimleri içine alan genel bir terimdir. Bu beceri ve eğilimler kişisel önyargıları keşfetmek, üstesinden gelmek, sonuçları desteklemek için ikna edici birtakım nedenler ortaya koymak, hangisine inanılacağına, ne yönde davranış geliştirileceğine yönelik makul ve akıllı kararları tercih etmek şeklinde ifade edilebilir (Bassham, Irwin, Nardone ve Wallace, 2011).

Kurt ve Kürüm (2010) eleştirel düşünmenin öğretilbilir ve geliştirilebilir bir düşünme becerisi olduğunu ifade etmekte ve bireylerin eleştirel düşünür olmasının ancak uygulamalı ve planlı

bir sürecin sonunda gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Benzer biçimde başka araştırmalar da eleştirel düşünme becerisinin çeşitli yollar kullanılarak geliştirilebilir olduğuna yönelik bulgular ortaya koymaktadır (Aybek, 2007; Bapoğlu, Açıköz, Kapısız ve Yılmaz, 2011; Cantürk Günhan ve Başer, 2009; Özdemir ve Yalın, 2007; Özensoy, 2011). Karadeniz (2006) eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesinin ancak eleştirel düşünme gelişimini destekleyen programlarla mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ona göre eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesinde erken yaşlar kritik öneme sahiptir. Bu doğrultuda eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesinde eğitim kurumlarında verilen eğitimin önemi ön plana çıkmaktadır.

Eleştirel düşünme becerisinin gelişiminin öğrencilerin okul içinde ve dışındaki yaşamlarına birçok olumlu etkisinin olduğu söylenebilir. Wechsler ve diğerleri (2018) eleştirel düşünme becerisini kullanabilmenin sınıfın dışında, bireylerin kişisel-sosyal yaşamlarında da etkili olduğunu aktarmaktadır. Ku (2009) benzer biçimde eleştirel düşünme becerisinin hızlı değişen dünyada öğrencilerin sadece okuldaki performanslarında değil aynı zamanda sosyal yaşamlarında ve gelecekteki iş hayatlarında sağlıklı kararlar vermelerinde de etkili olduğunu belirtmektedir. Eleştirel düşüncenin sağlanması beklenen bu getiriler eğitim sisteminin güncel amaçları ile örtüşmektedir. Bu nedenle de çeşitli derslerin öğretim programlarında eleştirel düşünme becerisi farklı boyutlarda yer bulmuştur.

Eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesi gereken bir beceri olarak öğretim programının farklı boyutlarında sıkça vurgulandığı derslerden biri de sosyal bilgiler dersidir. Zira sosyal bilgiler dersinin amaçları arasında öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin gelişimi 2005 ve 2018 programlarının her ikisinde de önemli bir yere sahiptir (MEB, 2005; 2018). Sosyal bilgiler dersinin 2018 yılında düzenlenen öğretim programında özel amaçlar başlığı altında eleştirel düşünen bireyler yetiştirmenin gerekliliği doğrudan ifade edilmektedir. Buna ek olarak sosyal bilgiler öğretim programının uygulamasında dikkat edilecek hususlar, beceriler ve kazanımlar boyutlarında eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik ifadelere sıkça rastlanmaktadır (MEB, 2018). Buradan hareketle sosyal bilgiler dersi içerisinde eleştirel düşünme becerisini geliştirmenin hem mümkün hem de gerekli olduğu ifade edilebilir.

Bir dersin öğretim programında kazandırılması gerektiği ifade edilen tüm bilgi, beceri, tutum ve değerlerin uygulamada karşılık bulabilmesi için öğrenme öğretme sürecinde kullanılan araç, gereç ve materyallerin içeriğinde yeterince ve doğru biçimde yer alması önem arz etmektedir. Günümüzde özellikle teknolojideki gelişmeler doğrultusunda öğretim materyallerinin çeşitliliği artmış olsa da ücretsiz olarak dağıtılması, eğitim öğretimin planlı yürütülmesinde etkili olması, öğrenciyi derse yönlendirmesi, ders içeriğini kolaylıkla organize etmesi gibi birçok yararı bakımından günümüzde hala en çok tercih edilen materyal ders kitaplarıdır (Demirel, 2020; Demirel ve Kıröğlu, 2020; Ulusoy, 2015). Bu nedenle öğretim programlarında yer verilen ve bireylere kazandırılması hedeflenen becerilerin ders kitaplarının içeriğinde ne ölçüde yer bulduğu konusu önem kazanmaktadır. Buradan hareketle bu araştırma sosyal bilgiler dersi öğretim programının amaçlar, beceriler, kazanımlar gibi birçok boyutu içinde sıkça vurgulanan eleştirel düşünme becerisinin güncel ortaokul sosyal bilgiler ders kitapları içinde ne derecede yer bulduğunun tespit edilmesini hedeflemektedir.

Literatür incelendiğinde sosyal bilgiler ders kitaplarının tasarım, içerik, dil gibi unsurlar açısından değerlendirildiği araştırmalar sıkça görülmektedir (Alakaş, 2019; Ertürk ve Güler, 2017; Öcal ve Yiğittir, 2007; Taş, 2007). Ayrıca ders kitaplarını değerler bakımından inceleyen

çalışmaların (Aktan ve Padem, 2013; Ersoy ve Şahin, 2012; Karacan, 2018; Karasu Avcı ve Faiz, 2018; Kuş, Meray ve Karatekin, 2013) yanında bazı beceriler açısından inceleyen çalışmalar da (Aydemir, 2017; Berber, 2019; Uyanık, 2016; Ünal ve Ilgaz, 2005) göze çarpmaktadır. Ancak güncel ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarını eleştirel düşünme becerisi içeriği açısından, çeşitli boyutlarıyla, derinlemesine inceleyen bir araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca mevcut ders kitaplarının bu açıdan incelenmesinin ders kitaplarının niteliğinin iyileştirilmesine yönelik çıkarımlar yapılarak öneriler sunulabilmesi açısından da uygulamaya katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmanın problem cümlesi “ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik içeriği nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir. Araştırmada alt problem olarak aşağıdaki problem cümleleri kullanılmıştır.

- Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında öğrenme alanları/ünite içinde yer alan etkinliklerin eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik içeriği nasıldır?
- Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan ölçme-değerlendirme bölümlerinin eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik içeriği nasıldır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışmasına dayanmaktadır. Durum çalışması “nasıl” ve “niçin” sorularına odaklanarak olguyu derinlemesine irdelemeyi amaçlamaktadır (Taşçı, 2021). Yıldırım ve Şimşek (2018) durum çalışmalarının nicel ya da nitel desenlerde tasarlanabileceğini belirtirken, nitel durum çalışmalarının en temel özelliğinin bir ya da birkaç durumu derinlemesine araştırmak olduğunu belirtmektedir. Bu araştırmada ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik içeriğinin ortaya konmasının amaçlanması nedeniyle durum çalışması deseni tercih edilmiştir. Araştırmada Millî Eğitim Bakanlığı’nca hazırlanmış sosyal bilgiler ders kitaplarının eleştirel düşünmeye yönelik içeriği derinlemesine incelenmiştir.

Çalışma Materyali

Bu araştırmanın çalışma materyalini 2021-2022 eğitim öğretim yılında kullanılmakta olan ortaokul sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Bu dönemde 5. ve 6. sınıf seviyesinde yayın kaynağı farklı olan iki, yedinci sınıf seviyesinde ise üç ayrı ders kitabı kullanılmaktadır. Bu araştırmada ise Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan/yayımlanan 5., 6. ve 7. sınıf ders kitapları incelenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde her üç sınıf seviyesi için komisyon tarafından hazırlanan ders kitaplarının nitelik itibarıyla standart bir analize imkân vermesi sebebiyle bu tür bir seçim uygun görülmüştür. Çalışma materyali ders kitaplarının yayın evi ölçütüne göre belirlendiği için bu araştırmada ölçüt örnekleme yöntemi tercih edildiği söylenebilir. Yıldırım ve Şimşek (2018) ölçüt örnekleme yöntemi daha önceden belirlenen bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumları çalışmak şeklinde açıklamaktadır. Ölçütleri araştırmacının kendisi belirleyebildiği gibi daha önceden belirlenmiş bir dizi ölçüt listesi de tercih edilebilir. Bu çalışmada ders kitaplarının seçiminde özel yayın evleri kapsam dışında

tutularak Millî Eğitim Bakanlığı yayınları incelenmiştir. Araştırmanın çalışma materyalini oluşturan ders kitapları şunlardır;

- a) Ömer Faruk EVİRGEN, Jülide ÖZKAN, Suna ÖZTÜRK, 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı,
- b) Cengiz YILDIRIM, Fatih KAPLAN, Hayriye KURU, Mukaddes YILMAZ, 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı,
- c) Öznur AÇIL, Hülya GÜVENÇ, Ayşegül HAYTA, Sezcan KILIÇ, 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.

Veri Toplama Süreci ve Araçları

Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik içeriğinin incelendiği bu araştırmanın verileri doküman inceleme yöntemiyle toplanmıştır. Doküman inceleme araştırılması hedeflenen olay veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan bir veri toplama yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmada ders kitaplarının eleştirel düşünme becerisi açısından nasıl bir içeriğe sahip olduğunun belirlenmesi amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulan “doküman inceleme formu” kullanılmıştır. Doküman inceleme formuna 1988 yılında eleştirel düşünmeyi ve alt becerilerini tanımlamak üzere 46 uzmanın katılımıyla oluşturulan Delphi Raporu (Facione, 1990) temel oluşturmaktadır. Bu raporda eleştirel düşünme becerisinin; yorumlama, analiz, çıkarım yapma, değerlendirme, açıklama, öz düzenleme olmak üzere altı beceriden oluştuğu, bu altı becerinin her birinin farklı alt becerileri bulunduğu belirtilmektedir. Araştırmada kullanılan doküman inceleme formu bu raporda yer alan eleştirel düşünme becerileri ve bu becerileri geliştirdiği ifade edilen sorular kullanılarak oluşturulmuştur. İçerik öncelikle Türkçeye çevrilmiş ve çeviri sonrasında hem dil uzmanlarının çeviri konusundaki görüşlerine hem de alan uzmanı görüşlerine göre yeniden düzenlenmiştir. Bu yolla oluşturulan forma göre ders kitaplarında yer alan etkinlikler ve ölçme-değerlendirme bölümleri değerlendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırmanın veri analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizde elde edilen veriler, ilk olarak sistematik ve açık biçimde betimlenir. Ardından bu betimlemeler açıklanır, yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmada ders kitaplarının etkilik ve ölçme değerlendirme bölümleri Delphi Raporunda (Facione, 1990) yer alan eleştirel düşünme becerilerine dayalı olarak betimlenip yorumlanmış ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada belirlenen ders kitaplarının her bir öğrenme alanındaki etkinlikler ve ölçme-değerlendirme bölümleri doküman inceleme formuna göre değerlendirilmiş, bu bağlamda her bir etkinliğin eleştirel düşünme alt becerilerinden herhangi birine dâhil olup olmadığı incelenmiştir. Ders kitaplarının öğrenme alanı/ünite içindeki bölümlerinde ders etkinlikleri ve ilgili konuya ilişkin sorular yer almaktadır. Ders etkinliklerinin bir kısmı alt sorulardan meydana gelirken, bir kısmı ise tek yönerge içeren (eşleştirme, boşluk doldurma, zihin haritası vb.) etkinlikler şeklindedir. Alt sorulardan meydana gelen etkinliklerde her soru ayrı ayrı

analiz edilmiş, diğer etkinlikler ise ilgili yönerge üzerinden bütün olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple öğrenme alanının içindeki ders etkinliklerine ilişkin veriler “etkinlik/soru sayısı” biçiminde ifade edilmiştir. Ölçme-değerlendirme bölümlerinde ise doğru yanlış, boşluk doldurma, eşleştirme, çoktan seçmeli test ve açık uçlu soru formları yer almaktadır. Bu bağlamda doğrudan soru cümleleri yer aldığı için bu bölümdeki veriler “soru sayısı” şeklinde ifade edilmiştir.

Analizde her öğrenme alanı için (öğrenme alanı/ünite içindeki etkinlikler ve sonundaki ölçme-değerlendirme bölümleri ayrı olarak); toplam etkinlik sayısı, eleştirel düşünmeyi geliştirdiği belirlenen etkinlik sayısı, eleştirel düşünme alt becerilerine yönelik etkinliklerin karşılaşımla sıklıklarını ifade eden frekans ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Ders kitabının eleştirel düşünmeye yönelik içeriğinin toplam etkinlikler içindeki oransal dağılımı, bu oranın öğrenme alanlarına göre durumları ve etkinliklerin eleştirel düşünme alt becerilerine göre oransal dağılımları belirlenmiştir. Elde edilen veriler tablo şeklinde aktarılmıştır.

Bulgular

Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında öğrenme alanları/ünite içinde yer alan etkinliklerin eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik içeriği konusundaki bulgular

5. Sınıf Ders Kitabına İlişkin Bulgular

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içinde yer alan ders etkinlikleri ve soru cümleleri ele alınmıştır. Etkinlikler arasında Haberler, Sıra Sizde ve Öğrendiklerimi Uyguluyorum bölümleri, hikâye, şiir kullanımına yönelik etkinlikler ve konu ile ilgili sorular yer almaktadır. Kitapta ünite içindeki toplam etkinlik/soru sayıları, bunların içinde eleştirel düşünmeyi destekleyen etkinlik/soru sayıları ve bunların öğrenme alanlarına göre oransal dağılımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. 5. Sınıf Ders Kitabında Eleştirel Düşünmeye Yönelik Ünite İçi

Etkinliklerin/Soruların Dağılımı

Öğrenme Alanı	Toplam	Eleştirel	Eleştirel Düşünmeye
	Etkinlik	Düşünmeye Yönelik	Yönelik
	/Soru Sayısı	Etkinlik/Soru Sayısı	Etkinliklerin/Soruların
	(f)	(f)	Oranı
			(%)
Birey ve Toplum	28	14	50
Kültür ve Miras	61	22	36,1
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	29	10	34,5
Bilim, Teknoloji ve Toplum	35	15	42,9
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	42	16	38,1
Etkin Vatandaşlık	30	10	33,3
Küresel Bağlantılar	38	16	42,1
Toplam	263	103	39,2

Tabloya göre 5. sınıf ders kitabında toplam 263 öğrenme alanı/ünite içi ders etkinliği bulunmaktadır. Bu etkinlikler üzerinde yapılan inceleme sonucunda eleştirel düşünmenin gelişimine katkı sağladığı belirlenen 103 farklı etkinlik veya soruya ulaşılmıştır. Bu sayı toplam etkinliklerin %39,2'sini oluşturmaktadır. Bu durum oransal açıdan düşük görülmesi de öğrenme alanlarında yer alan eleştirel düşünme etkinliklerinin toplam etkinliklere oranları değişkenlik göstermektedir. Bu anlamda veriler belirli öğrenme alanlarının eleştirel düşünmeye yönelik içeriğinin geliştirilmesi gereken bir düzeyde olduğunu göstermektedir.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının öğrenme alanları içinde yer alan eleştirel düşünmeye yönelik 103 etkinliğin/sorunun hangi eleştirel düşünme alt becerisini desteklediğine ilişkin olarak da analiz edilmiştir. Öğrenme alanlarında yer alan ve eleştirel düşünmeyi destekleyen etkinliklerin/soruların alt becerilere göre dağılımları (bazı etkinlikler/sorular aynı anda birden fazla eleştirel düşünme alt becerisine yöneliktir) Tablo 2' de görülmektedir.

Tablo 2. Eleştirel Düşünmeye Yönelik Ünite İçi Etkinliklerin/Soruların Alt Becerilere Göre Dağılımları

Öğrenme Alanı	Yorumlama (f)	Analiz (f)	Sonuç Çıkarma (f)	Değerlendirme (f)	Açıklama (f)	Öz Düzenleme (f)
Birey ve Toplum	3	4	9	-	1	-
Kültür ve Miras	5	12	9	-	5	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	4	2	4	-	2	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	4	6	2	3	6	1
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	1	5	12	1	2	1
Etkin Vatandaşlık	5	2	4	-	-	-
Küresel Bağlantılar	5	5	8	-	3	-
Toplam	27 (%19,9)	36 (%26,5)	48 (%35,3)	4 (%2,9)	19 (%14)	2 (%1,5)

Tabloda görüldüğü üzere öğrenme alanlarında eleştirel düşünme alt becerilerinin desteklenme oranlarında farklılıklar bulunmaktadır. Kitabın tümündeki toplam oranlara bakıldığında ise eleştirel düşünme etkinliklerinin/sorularının çoğunun sonuç çıkarma ve analiz becerisini geliştirmeye yönelik olduğu görülmüştür. Değerlendirme ve öz düzenleme becerileri ise toplam frekansın içinde %5'in altında bir oranda yer almıştır. Bu durum alt beceriler arasında oldukça yüksek oranda bir farklılığı doğurmuştur. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının değerlendirme ve öz düzenleme alt becerilerini geliştirmeye yönelik içeriğinin daha zayıf, sonuç çıkarma ile analiz becerilerini geliştirmeye yönelik içeriğinin daha güçlü olduğu görülmüştür.

6. Sınıf Ders Kitabına İlişkin Bulgular

6. sınıf ders kitabında öğrenme alanları içinde yer alan Hazırlık Çalışmaları, Araştırma Soruları, Bunu Duydunuz mu?, Sıra Sizde ve Oynayalım Öğrenelim bölümleri ile sorular değerlendirilmiştir. Bu bağlamda elde edilen veriler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. 6. Sınıf Ders Kitabında Eleştirel Düşünmeye Yönelik Ünite İçi Etkinliklerin/Soruların Dağılımı

Öğrenme Alanı	Toplam Etkinlik/Soru Sayısı (f)	Eleştirel Düşünmeye Yönelik Etkinlik/Soru Sayısı (f)	Eleştirel Düşünmeye Yönelik
			Etkinliklerin/Soruların Oranı (%)
Birey ve Toplum	52	17	32,7
Kültür ve Miras	86	22	25,6
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	41	7	17,1
Bilim, Teknoloji ve Toplum	37	13	35,1
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	32	9	28,1
Etkin Vatandaşlık	61	19	31,1
Küresel Bağlantılar	41	9	22,0
Toplam	350	96	27,4

Tabloya göre 6. sınıf ders kitabında öğrenme alanları içinde 350 farklı etkinlik/soru olduğu belirlenmiştir. Bunların 96'sının eleştirel düşünmeyi geliştirmeye yönelik bir yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu oran %27,4'e tekabül etmektedir ve 5. ders kitabıyla karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmaktadır. Eleştirel düşünmeye yönelik etkinliklerin öğrenme alanlarına göre dağılımları açısından da değişkenlik görülmektedir. Öğrenme alanları içinde eleştirel düşünme etkinlik/soru sayısı bakımından en zengin olanı bilim, teknoloji ve toplum (%35,1) iken insanlar, yerler ve çevreler öğrenme alanı (%17,1) bu bağlamdaki en zayıf içeriğe sahiptir.

Kitapta eleştirel düşünmeye yönelik 96 etkinliğin/sorunun, eleştirel düşünmenin hangi alt becerisini desteklediği incelenmiştir. Öğrenme alanlarında yer alan ve eleştirel düşünmeyi destekleyen etkinliklerin/soruların alt becerilere göre dağılımları Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. Eleştirel Düşünmeye Yönelik Ünite İçi Etkinliklerin/Soruların Alt Becerilere Göre Dağılımları

Öğrenme Alanı	Yorumlama (f)	Analiz (f)	Sonuç Çıkarma (f)	Değerlendirme (f)	Açıklama (f)	Öz Düzenleme (f)
Birey ve Toplum	12	5	1	1	-	-
Kültür ve Miras	8	5	5	-	5	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	1	3	5	-	-	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	4	3	5	-	5	1
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	1	3	5	-	1	-
Etkin Vatandaşlık	9	5	3	-	8	-
Küresel Bağlantılar	4	2	6	-	-	-
Toplam	39 (%33,6)	26 (%22,4)	30 (%25,9)	1 (%0,9)	19 (%16,4)	1 (%0,9)

Tabloda her alt becerinin öğrenme alanlarında yer alan etkinliklerde desteklenme sıklığı görülmektedir. Eleştirel düşünme alt becerilerinin kitabın tümündeki dağılımına bakıldığında %33,6 oranla yorumlama becerisine yönelik etkinlik/soru sayısının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte değerlendirme ve öz düzenleme becerilerine yönelik etkinlik/soru sayılarının ise oldukça düşük bir seviyede kaldığı anlaşılmaktadır.

7. Sınıf Ders Kitabına İlişkin Bulgular

7. sınıf ders kitabında yer alan Fıkra, İlginç ve Farklı Bilgiler, Örnek Olay, Birlikte Yapıyoruz, Yaparak Yaşayarak Öğreniyoruz bölümleri ve çeşitli haberler ile sorular değerlendirilmiştir. Bu bağlamda elde edilen veriler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. 7. Sınıf Ders Kitabında Eleştirel Düşünmeye Yönelik Ünite İçi Etkinliklerin/Soruların Dağılımı

Öğrenme Alanı	Toplam Etkinlik/Soru Sayısı (f)	Eleştirel Düşünmeye Yönelik Etkinlik/Soru Sayısı (f)	Eleştirel Düşünmeye Yönelik Etkinliklerin/Soruların Oranı (%)
Birey ve Toplum	48	18	37,5
Kültür ve Miras	79	26	32,9
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	56	21	37,5

Bilim, Teknoloji ve Toplum	35	13	37,1
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	59	22	37,3
Etkin Vatandaşlık	49	17	34,7
Küresel Bağlantılar	32	9	28,1
Toplam	358	126	35,2

Tabloya göre 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı ünite içlerinde toplam 358 etkinlik/soru bulunmaktadır. Bunların içinde eleştirel düşünmenin gelişimine katkı sağladığı belirlenen 126 etkinlik veya soruya ulaşılmıştır. Oransal olarak kitapta yer alan etkinliklerin %35,2'sinin eleştirel düşünmeyi geliştirmeye yönelik bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. 6. sınıf ders kitabına göre daha yüksek olan ve 5. sınıf ders kitabıyla ise benzerlik taşıyan bu oran düşük görülmemekle birlikte kitabın bu anlamdaki içeriğinin halen geliştirilebilir durumda olduğunu göstermektedir. Eleştirel düşünmeye yönelik etkinlik sayılarının öğrenme alanlarına göre dağılımları açısından en zengin öğrenme alanlarının birey ve toplum ve insanlar, yerler ve çevreler (%37,5), en zayıf öğrenme alanının ise küresel bağlantılar (%28,1) olduğu görülmektedir. Öğrenme alanlarının eleştirel düşünme etkinlik/soru sayısı bağlamındaki içeriği bu kitapta daha dengeli bir dağılım göstermektedir.

Kitapta eleştirel düşünmeyi geliştirmeye yönelik 126 etkinliğin/sorunun hangi eleştirel düşünme alt becerilerini desteklediğine dair veriler ise Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6. Eleştirel Düşünmeye Yönelik Ünite İçi Etkinliklerin/Soruların Alt Becerilere Göre Dağılımları

Öğrenme Alanı	Yorumlama (f)	Analiz (f)	Sonuç Çıkarma (f)	Değerlendirme (f)	Açıklama (f)	Öz Düzenleme (f)
Birey ve Toplum	10	5	5	-	2	-
Kültür ve Miras	7	8	7	-	7	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	1	6	15	-	2	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	4	5	4	1	3	-
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	9	2	4	1	8	-
Etkin Vatandaşlık	10	5	2	-	1	-
Küresel Bağlantılar	4	1	4	-	-	-
Toplam	45 (%31,5)	32 (%22,4)	41 (%28,7)	2 (%1,4)	23 (%16,1)	- (-)

Tabloya göre eleştirel düşünme etkinlik/soru sayılarının tümü içinde alt becerilerin farklı oranlarda desteklendiği görülmüştür. Bu bağlamda %31,5 oranla en fazla yorumlama becerisine yer verildiği görülmüştür. Bununla birlikte kitabın değerlendirme becerisini geliştirmeye yönelik içeriğinin oldukça zayıf olduğu (%1,4), öz düzenleme becerisine yönelik ise herhangi bir içeriğin yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kitabın tümü için eleştirel düşünme etkinlik/soru sayılarının oranı çok düşük görünmemekle birlikte eleştirel düşünme alt becerilerine yönelik içeriğin özellikle bazı alt beceriler açısından yetersiz olduğu ve geliştirilmesi gerektiği görülmektedir.

Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan ölçme-değerlendirme bölümlerinin eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik içeriği konusunda elde edilen bulgular

5. Sınıf Ders Kitabına İlişkin Bulgular

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı ölçme-değerlendirme bölümünde doğru yanlış, boşluk doldurma, eşleştirme, çoktan seçmeli test ve açık uçlu soru formları yer almaktadır. Bu bağlamda toplam soru sayısı, eleştirel düşünmeyi destekleyen soru sayısı ve bu soruların öğrenme alanlarına göre yüzdelik dağılımları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. 5. Sınıf Ders Kitabı Ölçme Değerlendirme Bölümlerindeki Eleştirel Düşünmeye Yönelik Soruların Dağılımı

Öğrenme Alanı	Toplam Soru Sayısı (f)	Eleştirel Düşünmeye	Eleştirel Düşünmeye
		Yönelik Soru Sayısı (f)	Yönelik Soruların Oranı (%)
Birey ve Toplum	25	2	8,0
Kültür ve Miras	28	4	14,3
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	23	1	4,3
Bilim, Teknoloji ve Toplum	28	5	17,9
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	23	2	8,7
Etkin Vatandaşlık	30	1	3,3
Küresel Bağlantılar	19	2	10,5
Toplam	176	17	9,7

Tabloya göre 5. sınıf ders kitabı ölçme değerlendirme bölümünde toplam 176 soru yer almaktadır. Bu sorular içinde eleştirel düşünmeyi destekleyen 17 farklı soruya ulaşılmıştır. Bu soruların toplam sorular içindeki oranı %9,7 olarak belirlenmiştir. Bu oranın aynı kitabın ünite içi bölümlerinden elde edilen orana göre (%39,2 bkz. Tablo 10) oldukça düşük olduğu ve ölçme-değerlendirme bölümlerinin bu açıdan zayıf kaldığı görülmektedir. Ölçme değerlendirme bölümlerinin eleştirel düşünme içeriği öğrenme alanlarına dağılım açısından karşılaştırıldığında ise bilim, teknoloji ve toplum öğrenme alanının diğer öğrenme alanlarına

göre daha zengin (%17,9) bir içeriğe sahip olduğu, insanlar, yerler ve çevreler (%4,3) ile etkin vatandaşlık (%3,3) öğrenme alanının ise oldukça zayıf bir içerik barındırdığı anlaşılmaktadır.

Kitabının ölçme-değerlendirme bölümlerinde eleştirel düşünmeye yönelik olan soruların alt becerilere göre dağılımı ise Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Ölçme Değerlendirme Bölümlerinde Yer Alan Eleştirel Düşünmeye Yönelik Soruların Alt Becerilere Göre Dağılımları

Öğrenme Alanı	Yorumlama (f)	Analiz (f)	Sonuç Çıkarma (f)	Değerlendirme (f)	Açıklama (f)	Öz düzenleme (f)
Birey ve Toplum	-	1	1	-	-	-
Kültür ve Miras	3	1	1	-	-	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	-	-	-	1	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	2	-	1	1	1	-
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	-	1	-	1	-
Etkin Vatandaşlık	-	-	-	-	1	-
Küresel Bağlantılar	-	1	-	-	1	-
Toplam	5 (%27,8)	3 (%16,7)	4 (%22,2)	1 (%5,6)	5 (%27,8)	0 (-)

Eleştirel düşünme alt becerilerine yönelik soruların öğrenme alanlarına göre dağılımı analiz edildiğinde de sınırlılıklar göze çarpılmaktadır. Bu bağlamda açıklama ve yorumlama becerilerini geliştirmeye yönelik sorular nispeten yer bulurken, değerlendirme becerisini destekleyen tek bir soru bulunduğu ve öz düzenleme becerisini destekleyen hiçbir sorunun yer almadığı görülmüştür.

6. Sınıf Ders Kitabına İlişkin Bulgular

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ölçme-değerlendirme bölümlerindeki toplam soru sayısı, eleştirel düşünmeyi destekleyen toplam soru sayısı ve bu soruların öğrenme alanlarına göre yüzdelik dağılımları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. 6. Sınıf Ders Kitabı Ölçme Değerlendirme Bölümlerindeki Eleştirel Düşünmeye Yönelik Soruların Dağılımı

Öğrenme Alanı	Toplam Soru Sayısı (f)	Eleştirel Düşünmeye	Eleştirel Düşünmeye
		Yönelik Soru Sayısı (f)	Yönelik Soruların Oranı (%)
Birey ve Toplum	24	5	20,8
Kültür ve Miras	29	3	10,3
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	24	4	16,7
Bilim, Teknoloji ve Toplum	21	2	9,5
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	24	3	12,5
Etkin Vatandaşlık	31	2	6,5
Küresel Bağlantılar	24	3	12,5
Toplam	177	22	12,4

Tabloya göre 6. sınıf ders kitabının ölçme-değerlendirme bölümlerinde toplam 177 soru yer almaktadır. Bunlar arasında eleştirel düşünmeyi destekleyen 22 soruya ulaşılmıştır. Eleştirel düşünmeye yönelik soruların toplam sorular içindeki oranı %12,4 olarak belirlenmiştir. Bu oran ünite içi etkinlik/soru bölümlerinde elde edilen orana göre (%27,4 bkz. Tablo 12) düşüktür. Ölçme-değerlendirme bölümlerinin eleştirel düşünmeye yönelik içeriğinin geliştirilmesi gerektiği görülmektedir. Öğrenme alanları bağlamında ise birey ve toplum ölçme değerlendirme bölümünde eleştirel düşünmeye yönelik soruların oranı %20,8 ile diğer öğrenme alanlarından daha yüksektir. Eleştirel düşünme sorularının en düşük oranda yer aldığı ölçme-değerlendirme bölümü ise %6,5 ile etkin vatandaşlık öğrenme alanında yer almaktadır.

Kitabın ölçme değerlendirme bölümlerinde yer alan eleştirel düşünmeye yönelik 22 sorunun alt becerilere göre dağılımı ise Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Ölçme Değerlendirme Bölümlerinde Yer Alan Eleştirel Düşünmeye Yönelik Soruların Alt Becerilere Göre Dağılımları

Öğrenme Alanı	Yorumlama	Analiz	Sonuç Çıkarma	Değerlendirme	Açıklama	Öz düzenleme
	(f)	(f)	(f)	(f)	(f)	(f)
Birey ve Toplum	4	1	-	-	-	-
Kültür ve Miras	-	-	3	-	-	-

İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	1	4	-	-	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	1	1	1	-	1	-
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	1	-	1	-	1	-
Etkin Vatandaşlık	1	-	-	-	1	-
Küresel Bağlantılar	1	1	1	-	-	-
Toplam	8 (%32)	4 (%16)	10 (%40)	0 (-)	3 (%12)	0 (-)

Alt becerilerin öğrenme alanlarına göre dağılımına bakıldığında genel olarak dengesiz bir dağılım görülmektedir. Eleştirel düşünmeye yönelik sorular %40 oranla en fazla sonuç çıkarma becerisini desteklemektedir. Buna karşılık kitabın ölçme-değerlendirme bölümlerinde yer alan soruların değerlendirme ve öz düzenleme alt becerilerine yönelik herhangi bir içeriğe sahip olmadığı belirlenmiştir.

7. Sınıf Ders Kitabına İlişkin Bulgular

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ölçme-değerlendirme bölümlerindeki toplam soru sayısı, eleştirel düşünmeyi destekleyen soru sayısı ve bu soruların öğrenme alanlarına göre yüzdelik dağılımları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. 7. Sınıf Ders Kitabı Ölçme Değerlendirme Bölümlerindeki Eleştirel Düşünmeye Yönelik Soruların Dağılımı

Öğrenme Alanı	Toplam Soru Sayısı (f)	Eleştirel Düşünmeye Yönelik Soru Sayısı (f)	Eleştirel Düşünmeye Yönelik Soruların Oranı (%)
Birey ve Toplum	23	4	17,4
Kültür ve Miras	23	3	13,0
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	23	3	13,0
Bilim, Teknoloji ve Toplum	24	4	16,7
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	24	4	16,7
Etkin Vatandaşlık	24	3	12,5
Küresel Bağlantılar	23	1	4,3
Toplam	164	22	13,4

Tabloya göre 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının ölçme-değerlendirme bölümlerinde toplam 164 soru yer almaktadır. Bu kapsamda eleştirel düşünmenin gelişimine katkı sağladığı belirlenen yalnızca 22 soruya ulaşılmıştır. Bu sayı %13,4 oranına tekabül etmektedir. Bu oran 5. ve 6. sınıf kitaplarının ölçme değerlendirme bölümlerinde olduğu gibi ünite içi

etkinliklerin/soruların gerisinde kalırken (%35,2 bkz. Tablo 14) ders kitabının bu yönüyle geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu etkinliklerin öğrenme alanlarına dağılımı açısından bakıldığında ise genel olarak büyük farklılıklar görülmezken, küresel bağlantılar (%4,3) öğrenme alanının diğer öğrenme alanlarına göre bu açıdan zayıflığı dikkat çekmektedir.

Kitabın ölçme değerlendirme bölümlerinde yer alan eleştirel düşünmeye yönelik soruların eleştirel düşünme alt becerilerine ilişkin dağılımına dair veriler Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. Ölçme Değerlendirme Bölümlerinde Yer Alan Eleştirel Düşünmeye Yönelik Soruların Alt Becerilere Göre Dağılımları

Öğrenme Alanı	Yorumlama (f)	Analiz (f)	Sonuç Çıkarma (f)	Değerlendirme (f)	Açıklama (f)	Öz düzenleme (f)
Birey ve Toplum	1	1	2	-	-	-
Kültür ve Miras	2	-	1	-	1	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	1	1	2	-	-	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	-	1	3	-	-	-
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	2	1	1	1	-
Etkin Vatandaşlık	2	-	1	-	-	-
Küresel Bağlantılar	1	-	-	-	-	-
Toplam	7 (%28)	5 (%20)	10 (%40)	1 (%4)	2 (%8)	0 (-)

Tabloda eleştirel düşünmeyi destekleyen soruların alt becerilere göre dağılımları arasında farklılıklar görülmektedir. Genel olarak ise ölçme-değerlendirme bölümünde yer alan soruların daha çok sonuç çıkarma ve yorumlama becerisine yönelik olduğu görülürken değerlendirme ve açıklama becerileri içeriğinin çok zayıf olduğu, öz düzenleme becerisine yönelik bir içeriğin ise hiç bulunmadığı belirlenmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmada sosyal bilgiler ders kitapları ünite içi etkinlik/sorular ve ünite sonu ölçme-değerlendirme bölümleri olmak üzere iki farklı boyutuyla değerlendirilmiştir.

Ünite içinde 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında %39,2 oranında, 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında %27,4 oranında, 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında %35,2 oranında eleştirel düşünme etkinliği/sorusunun yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda 5. sınıf ders kitabının eleştirel düşünmeyi geliştirmeye yönelik içeriğinin 6. ve 7. sınıf ders kitaplarına göre

daha zengin olduğu görülmektedir. Araştırmada incelenen ders kitaplarından 6. sınıf kitabının eleştirel düşünmeye yönelik içeriğinin diğer iki ders kitabına göre oldukça düşük kaldığı anlaşılmıştır.

Eleştirel düşünme etkinliklerinin öğrenme alanlarına göre dağılımına bakıldığında önemli oransal farklılıkların bulunduğu görülmüştür. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının birey ve toplum, 6. sınıf ders kitabının bilim, teknoloji ve toplum öğrenme alanında yer alan etkinliklerin eleştirel düşünmeye yönelik içeriğinin diğer öğrenme alanlarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür. 7. sınıf ders kitabında ise 5. ve 6. sınıf ders kitaplarının aksine eleştirel düşünme etkinliklerinin öğrenme alanlarına daha dengeli dağıldığı görülmüştür. Ders kitaplarında bulunan eleştirel düşünmeyi geliştirmeye yönelik ünite içi etkinlik/soruların eleştirel düşünme alt becerileri açısından incelenmesi sonucunda ise 5. sınıf ders kitabında sonuç çıkarma, 6 ve 7. sınıflarda ise yorumlama alt becerisine yönelik etkinliklerin sayıca daha fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca değerlendirme ve öz düzenleme becerilerine yönelik içeriğin incelenen ders kitaplarında oldukça az yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aydemir (2017) tarafından yapılan çalışmada sosyal bilgiler öğretim programında bulunan becerilerin ders kitaplarında ne düzeyde bulunduğu araştırılmıştır. Aydemir bu araştırmanın bir bölümünde sosyal bilgiler ders kitaplarında eleştirel düşünme becerisinin ünitelere (öğrenme alanlarına) göre dağılımını da analiz etmiştir. Aydemir'e göre eleştirel düşünme becerisi etkinlikleri en çok 7. sınıf ders kitabında yer alırken, 5. sınıf ders kitabı ikinci sırada, 6. sınıf ders kitabı ise son sırada yer almıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular da benzer bir sıralamayı ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonuçları Aydemir (2017)'in ders kitaplarında yer alan becerilerin üniteler (öğrenme alanları) arasında düzenli dağılım göstermediği şeklindeki sonucu ile de benzerlik taşımaktadır.

Altay (2020)'ın gerçekleştirdiği çalışmada ortaokul sosyal bilgiler dersinde kullanılan kitaplar beceriler açısından incelenmiştir. Araştırmada 5., 6., ve 7. sınıf seviyesindeki sosyal bilgiler ders kitaplarından veriler toplanmıştır. Altay araştırma sonucunda ders kitaplarının beceriler açısından oldukça zengin olduğunu aktarmıştır. Ancak Altay'a göre öğretim programında yer alan beceriler, ders kitaplarının genelinde dengeli bir şekilde dağılmamaktadır. Bazı becerilerin sık, bazı becerilerin seyrek işlendiği ya da hiç işlenmediği sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca beceriler sınıf seviyelerine göre de dengeli dağılmamıştır. Altay 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında eleştirel düşünmenin hiçbir kazanımda işlenmediğini, 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ise yalnızca bir defa işlendiğini vurgulamaktadır. Mevcut çalışmada incelenen ders kitaplarının ünite içlerinde yer alan çeşitli etkinliklerin/soruların eleştirel düşünme becerisini geliştirmeye yönelik bir içeriğe az ya da çok sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen bulgular, Altay (2020) tarafından yapılan çalışmanın 7. sınıf ders kitabına ilişkin bulgularına göre farklı sonuçlar ortaya koyarken, eleştirel düşünme alt becerilerinin ders kitabındaki dağılımı açısından benzer sonuçları yansıtmıştır.

Karasu Avcı ve Faiz (2018) tarafından yapılan çalışmada 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının etkin vatandaşlık öğrenme alanındaki beceri ile değerler araştırılmıştır. Araştırmacılar yapılan inceleme sonucunda 4. sınıf ders kitabında 13, 5. sınıf ders kitabında ise 11 farklı becerinin yer aldığını ifade etmektedir. Bu beceriler arasında eleştirel düşünme becerisinin yer almadığı görülmektedir. Karasu Avcı ve Faiz'e göre 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki etkin vatandaşlık öğrenme alanında eleştirel düşünme becerisine yer

verilmemektedir. Mevcut araştırmada bu açıdan Karasu Avcı ve Faiz tarafından yapılan çalışmadan farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada ölçme-değerlendirme bölümlerinden elde edilen verilere göre 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında %9,7, 6. sınıf ders kitabında %12,4, 7. sınıf ders kitabında %13,4 oranında eleştirel düşünme sorusunun yer aldığı tespit edilmiştir. Eleştirel düşünme becerisini geliştirmeye yönelik soruların 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında birbirine yakın oranlarda yer aldığı, 5. sınıf ders kitabında ise daha düşük olduğu görülmüştür.

Ölçme değerlendirme bölümlerindeki eleştirel düşünme sorularının öğrenme alanlarına göre dağılımına bakıldığında oransal farklılar dikkat çekmektedir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki bilim, teknoloji ve toplum öğrenme alanında, 6. ve 7. sınıf ders kitaplarındaki birey ve toplum öğrenme alanlarında diğer öğrenme alanlarına göre eleştirel düşünmeye yönelik sorulara daha fazla yer verilmiştir. Sonuçlar bu açıdan Altay (2020) ve Aydemir (2017) tarafından ulaşılan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Ölçme-değerlendirme bölümlerinde bulunan eleştirel düşünmeye yönelik soruların eleştirel düşünme alt becerileri açısından incelenmesi sonucunda, 5. sınıf ders kitabında açıklama ve yorumlama, 6. ve 7. sınıflarda ise sonuç çıkarma becerilerine yönelik soruların sayıca daha fazla olduğu görülmüştür. İncelenen ders kitaplarında öz düzenleme becerisini geliştirmeye yönelik bir içeriğin yer almadığı görülmüştür. Değerlendirme becerisini geliştirmeye yönelik soruların ise 5. ve 7. sınıf ders kitaplarında oldukça düşük oranda yer aldığı, 6. sınıf ders kitabında ise hiç yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda kitapların ölçme-değerlendirme bölümlerinde yer alan sorularda eleştirel düşünme alt becerileri açısından orantılı bir dağılım bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alanyazında Türkçe ders kitaplarının benzer amaçla incelendiği bazı çalışmalar da göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Sur (2021) öyküleyici metinlerin eleştirel düşünme becerisini kazandırmadaki işlevini değerlendirdiği çalışmasında 5., 6., 7. ve 8. sınıf ders kitaplarını incelemiştir. Araştırma sonucunda ders kitaplarındaki eleştirel düşünme içeriklerinin dengeli olmayan bir şekilde dağıldığı ve bazı becerilerin kitaplarda daha az yer aldığı belirtilmektedir. Demir ve Baş (2019) ise Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerde eleştirel düşünme ölçütlerine ilişkin örneklere verilen yeri tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışmada 4. sınıf Türkçe ders kitabını incelemiş, kitapta eleştirel düşünme ölçütlerinin bir kısmına yer verilirken bir kısmına kısmen yer verildiği ortaya konmuştur. Öztürk ve Razgathoğlu (2013) tarafından yapılan araştırmada ise Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler eleştirel düşünme içeriği açısından değerlendirilmiştir. Sonuç olarak ders kitabında yer alan metinlerde eleştirel düşünmenin farklı boyutlarına orantısız biçimde yer verildiği belirtilmektedir. Batur ve Soyuçok (2019) Türkçe ders kitaplarında yer alan atasözlerinin içindeki eleştirel düşünme unsurlarını araştırmıştır. Araştırmada ders kitabında yer alan atasözlerinin sayısının azlığına işaret edilmekte dolayısıyla ders kitabında eleştirel düşünme basamaklarının yeterince temsil edilemediği belirtilmektedir. Mevcut araştırma ders kitaplarında eleştirel düşünme alt becerilerinin dağılımında orantısızlıklar bulunması açısından Sur (2021), Demir ve Baş (2019), Batur ve Soyuçok (2019) ile Öztürk ve Razgathoğlu (2013) tarafından yapılan çalışmaların bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının eleştirel düşünme içeriğinin iyileştirilmesine yönelik öneriler;

- a) Ders kitaplarında eleştirel düşünme becerisine yönelik etkinliklerin daha zayıf olduğu araştırma sonuçlarıyla ortaya konulan öğrenme alanlarının ve ölçme-değerlendirme bölümlerinin içeriği bu açıdan geliştirilebilir.
- b) Kitaplarda eleştirel düşünme alt becerilerinin birbirinden farklı oranlarda desteklendiği ve bazı alt becerileri geliştirmeye yönelik içeriğin çok daha zayıf olduğu görülmüştür. Kitapların içeriği bu bağlamda geliştirilebilir.

Araştırmacılara yönelik öneriler;

- a) Özel yayınevleri tarafından hazırlanan sosyal bilgiler ders kitaplarının eleştirel düşünmeye yönelik içeriği değerlendirilebilir.
- b) Sosyal bilgiler ders kitaplarının eleştirel düşünmeye yönelik içeriğinin öğrenciler üzerinde ne oranda etkili olduğuna yönelik uygulama çalışmaları yapılabilir.
- c) Sosyal bilgiler dersinde eleştirel düşünme becerisini geliştirmeye yönelik, ders kitapları için etkinlik örnekleri içeren araştırmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Aktan, O., & Padem, S. (2013). İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kullanılan okuma metinlerinde yer alan değerler. *Asya Öğretim Dergisi*, 1(2), 44-55. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/17635>
- Alakaş, Y. (2019). *Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitaplarının öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi: Afyonkarahisar örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Aldağ, H. (2005). *Düşünme aracı olarak metinsel ve metinsel-grafiksel tartışma yazılımının tartışma becerilerinin geliştirilmesine etkisi* (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Altay, N. (2020). Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının beceriler açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 276-297. DOI: 10.33418/ataunikkefd.805054
- Aybek, B. (2007). Konu ve beceri temelli eleştirel düşünme öğretiminin öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimi ve düzeyine etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 43-60. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50372>
- Aydemir, M. (2017). Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının ortaokul sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan beceriler açısından incelenmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-17. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/394447>
- Aydın, N., & Yılmaz, A. (2010). Yapılandırıcı yaklaşımın öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 57-68. Erişim adresi: <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/459-published.pdf>
- Bapoğlu, S. S., Açıkgöz, F., Kapısız, Ö., & Yılmaz, Ö. (2011). Hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmede drama yönteminin kullanılması. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 17-21. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/56528>
- Bassham, G., Irwin, W., Nardone, H. & Wallace J. M. (2011). *Critical thinking: A student's introduction*. New York: McGraw Hill.
- Batur, Z., & Soyuçok, M. (2019). Atasözlerinde eleştirel düşünme unsurları: Türkçe ders kitapları. *Folklor/Edebiyat*, 25(100), 1119-1132. DOI: 10.22559/folklor.1004

- Berber, H.S. (2019). *Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının okuryazarlıklar bakımından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Cantürk-Günhan, B., & Başer, N. (2009). Probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 451-482. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256282>
- Dawson, T. L. (2008). *Metacognition and learning in adulthood*. Developmental Testing Service, LLC. Erişim adresi: <https://dts.lectica.org/PDF/Metacognition.pdf>
- Demir, H., & Baş, Ö. (2019). Türkçe ders kitabındaki metinlerin eleştirel düşünme ölçütlerini karşılaması üzerine nitel bir araştırma. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(2), 983-1006. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/739437>
- Demirel, Ö. (2020). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demirel, Ö. & Kiroğlu, K. (2020). Eğitim ve ders kitapları. Demirel, Ö. & Kiroğlu, K. (Ed.), *Ders Kitabı İncelemesi* içinde (s. 4-12). Ankara: Pegem Akademi.
- Ersoy, F. & Şahin, T. (2012). Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler eğitimi yaklaşımları açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 1535-1558. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/249076/>
- Ertürk, M., & Güler, E. (2017). 5. 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının öğretmen görüşlerine göre incelenmesi (Muğla ili örneği). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2017(8), 64-76. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/408561>
- Facione, P. (1990). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction*. The Complete American Philosophical Association Delphi Research Report. Erişim adresi: <https://www.qcc.cuny.edu/socialsciences/ppecorino/CT-Expert-Report.pdf>
- Gültekin, M. (2013). Eleştirel düşünme becerilerini geliştirme programının lise öğrencilerinin otomatik düşünceleri üzerindeki etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya. Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Güven, M. & Kürüm, D. (2006). Öğrenme stilleri ve eleştirel düşünme arasındaki ilişkiye genel bir bakış. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 75-90. Erişim adresi: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/430/342576.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Karacan, H. (2018). Beşinci sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarında yer alan milli ve evrensel değerlerin analizi. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 1(1), 1-10. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/601821>
- Karadeniz, A. (2006). Liselerde Eleştirel Düşünme Eğitimi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara. Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Karasu Avcı, E. K. & Faiz, M. (2018). 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları "etkin vatandaşlık" öğrenme alanında yer alan becerilerin ve değerlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi (IJONASS)*, 2(1), 1-21.
- Kaya, M. A. (2015). *İlk çağ tarih ve uygarlığı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ku, K. Y. L. (2009). Assessing students' critical thinking performance: Urging for measurements using multi-response format. *Thinking skills and creativity*, 4(1), 70-76. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1871187109000054?via%3Dihub>
- Kuş, Z., Meray, Z., & Karatekin, K. (2013). İlköğretim 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 183-214. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/302426>

- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2005a). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve kılavuzu (4. ve 5. sınıf)*. Ankara.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2005b). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve kılavuzu (6. ve 7. sınıf)*. Ankara.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 4., 5., 6. ve 7. sınıflar)*. Ankara.
- Öcal, A., & Yiğittir, S. (2007). İlköğretim sosyal bilgiler ders kitaplarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (Kırıkkale örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 51-61. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1495934>
- Özdemir, S., & Yalın, H. I. (2007). Web tabanlı asenkron öğrenme ortamında bireysel ve işbirlikli problem temelli öğrenmenin eleştirel düşünme becerilerine etkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 79-94. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1495936>
- Özden, Y. (2014). *Öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özensoy, A. (2011). Eleştirel okumaya göre düzenlenmiş sosyal bilgiler dersinin eleştirel düşünme becerisine etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 13-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188001>
- Öztürk, E., & Razgathioğlu, M. (2013). 5. Sınıf Türkçe ders kitaplarının eleştirel düşünme açısından incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 10(1), 445-458. Erişim adresi: <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/2552/1071>
- Söylemez, Y. (2018). 2018 Türkçe dersi öğretim programındaki kazanımların üst düzey düşünme becerileri açısından değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, 345-384. DOI: 10.14222/Turkiyat3991
- Sur, E. (2021). Türkçe ders kitaplarında yer alan öyküleyici metinlerin eleştirel düşünme becerisi kazandırma bağlamında incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(1), 403-422. DOI: 10.7822/omuefd.816068
- Taş, A. M. (2007). Yeni sosyal bilgiler ders kitaplarına ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 519-532. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1723911>
- Taşçı, G. (2021). Örnek olay çalışması. M. Çelebi (Ed.), *Nitel araştırma yöntemleri içinde* (s. 69-83). Ankara: Pegem Akademi.
- Ulusoy, K. (2015). Sosyal bilgilerde ders kitapları. B. Tay & A. Öcal (Ed.), *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi içinde* (s. 194-220). Ankara: Pegem Akademi.
- Uyanık, C. (2016). *Sosyal bilgiler ders kitaplarının, harita okuma becerisi açısından analizi* (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Ünal, Ç., & Ilgaz, S. (2005). I. kademe ilköğretim sosyal bilgiler ders kitaplarındaki coğrafya konularının öğrencilerin soru sorma ve eleştiri yapma becerilerine olan katkısı (Erzurum il merkezi örneği). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 129-139. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31951>
- Wechsler, S. M., Saiz, C., Rivas, S. F., Vendramini, C. M. M., Almeida, L. S., Mundim, M. C., & Franco, A. (2018). Creative and critical thinking: Independent or overlapping components?. *Thinking Skills and Creativity*, 27, 114-122. DOI: 10.1016/j.tsc.2017.12.003.
- Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.